

In de kijker: DE ONTWIKKELING VAN KINDEREN MET PROBLEMEN: GEWOON ANDERS¹

Marc BITTREMIEUX²

Dit boek is een Liber Amicorum voor twee Nederlandse professoren: Bieuwe F. van der Meulen en Tjalling Zandberg. Zoals gebruikelijk bij dit soort boeken, wordt ook hier door hun collega's een balans opgemaakt met betrekking tot hun werkveld: de orthopedagogiek. Men staat stil bij het eigen werk of geeft aan wat voor elk van hen richtinggevende ideeën zijn. De 'rode draad' in het boek is dat elke artikel ergens gelinkt is aan 'norm', 'standaard' en afwijking op de standards.

Dit Liber Amicorum bevat twintig bijdragen en volgt, na een algemene inleiding, in drie delen de hoofdpijlers uit de klinische cyclus: de diagnostiek, de interventie, en de onderlinge verbondenheid tussen diagnostiek en interventie. We zoomen kort in op elk van de twintig interventies, die zeer divers en uiteenlopend van onderwerp zijn. Een aantal van hen zijn zeer de moeite waard. Meermaals komt het spanningsveld tussen opvoedingsvragen en ontwikkelingsgerichte diagnostiek naar boven.

Twee inleidende bijdragen

Na een inleidend artikel over de aanleiding van dit boek volgen twee algemene artikels: "Wanneer is iets een probleem bij het opvoeden?" en "Wat is het einddoel van een gewenste verandering?" Op beide vragen kunnen we geen absoluut geldende antwoorden geven. Toch hanteren we richtlijnen en afspraken als norm. Dit boek illustreert hoe de grens tussen 'gewoon' en 'gewoon anders' open blijft. "Gewoon en gewoon anders"... een interessante manier om het doelpubliek van de (ortho)pedagogie te benoemen.

Geregeld duikt in het boek het transactioneel ontwikkelingsmodel op, een model dat in 1975 reeds door Sameroff voor het eerst werd beschreven, en waarbij "ontwikkeling gezien wordt als een resultaat van een transactioneel proces tussen het kind en zijn omgeving." (blz. 230) Uit het pleidooi voor een bijgestuurd integratief, transactioneel ontwikkelingsmodel

1 Deze bijdrage is een uitgebreide bespreking van het gelijknamige boek van E.J. Knorth, e.a., uitgegeven bij Garant, Antwerpen, 2008, ISBN 978-90-441-2394-4, 251 blz.

2 De recensent is verbonden aan Dagcentrum De Twijg in Gent. Contact: marc.bittremieux@twijg.be.

(Pennington, 2002), waarbij de beïnvloeding van de hersenontwikkeling en neuropsychologische processen mee in kaart worden gebracht bij het inzicht krijgen in probleemgedrag, wil ik hier een zin overnemen, die aangeeft dat in de toekomst ook in het orthopedagogische werkveld het hersenonderzoek zal meespelen: "... dat een effectieve behandeling die tot gedragsverandering leidt minstens ook aantoonbaar van invloed zal zijn op het functioneren van de hersenen." (blz. 22) Hersenwetenschap wordt dus toegevoegd aan de multidisciplinariteit binnen het orthopedagogische werkveld.

“ Hersenwetenschap wordt toegevoegd aan de multidisciplinariteit binnen het orthopedagogische werkveld. ”

Daarna volgt in de algemene inleiding een theoretische benadering van de dynamiek van systemen: "een manier om te beschrijven hoe een bepaalde toestand (van een systeem) verandert in een andere toestand over een bepaald tijdsverloop." (blz. 31) Er zijn veel mechanismen werkzaam in een problematische opvoedings situatie, zoals de circulariteit, fluctuaties, zelforganisatie en het 'attractor'-kenmerk. Dit laatste stelt dat een problematische situatie zichzelf aanzuigt: "de verzameling kenmerken en eigenschappen waaruit dit systeem bestaat – het kind, het brein van het kind, de ontwikkelingsgeschiedenis, de ouders, de omgeving – interacteren op zo'n wijze dat ze de problematische toestand voortdurend reproduceren." (blz. 34) "Succesvolle interventies leiden ertoe dat het systeem een nieuwe, zelfbestendige evenwichtstoestand bereikt, waarbij het oorspronkelijke probleem is opgelost of significant verkleind." (blz. 41)

Diagnostiek

Een eerste artikel onder 'diagnostiek' behandelt de waarde van 'normale' normen. Hierin worden de betrouwbaarheid en de validiteit van scores bij vaardigheidstesten ter discussie gesteld, en toegelicht vanuit een kritische analyse van het normeringsonderzoek voor testen. Dit wordt vervolgd in een artikel over 'het normale kind'... dat eigenlijk niet bestaat. Toch worden kinderen in tal van 'groeiboekjes' en bij consultaties vergeleken met de 'norm'. Toch hebben we gestandaardiseerde tests en schalen nodig om bijvoorbeeld vroeginterventie te kunnen doen bij jonge kinderen. Er stelt zich evenwel een probleem voor die kinderen die men wil testen met deze instrumenten: zo is het niet evident het ontwikkelingsniveau van een blinde peuter te testen via het leggen van puzzelstukken. Hier stelt men aangepaste tests voor, maar altijd weer moeten ook zij toch vergeleken worden met de ontwikkeling van zgn. 'gestandaardiseerde, normale' kalenderleeftijdsgenoten. In dit artikel wordt de studie van aangepaste testversies voor kinderen met verbale moeilijkheden, voor kinderen met motorische beperkingen en voor kinderen met visuele beperkingen nader besproken. Conclusie: enkel bij de eerste twee groepen kinderen gaven de testvarianten een beter zicht op hun ontwikkelingsniveau.

“ Het normale kind... bestaat eigenlijk niet. Toch worden kinderen voortdurend vergeleken met de 'norm'... ”

Het volgende artikel besteedt aandacht aan het 'multiple informantenprobleem'. Dit wil zeggen dat bij bevraging van significante informanten

vaak geen gelijklopende en meermaals zelfs elkaar tegensprekende antwoorden gegeven worden. Onderzoek naar dit probleem staat nog in de kinderschoenen en bevestigt het probleem. Toch gebeuren heel wat beslissingen (plaatsingen in residenties, in pleegezinnen, ...) vaak op basis van slechts één perspectief, terwijl we weten dat andere informanten vanuit een andere context vaak afwijkend van elkaar taxeren... Bovendien worden vele van deze bevragingen vanuit het volwassene-standpunt gedaan. Het kind-perspectief wordt alsnog weinig in rekening gebracht. Bij de interventie-evaluatie zou hierop wel eens veel spanning kunnen zitten...

Wat is 'normaal', als we de vraag naar de veiligheid van een kind willen beantwoorden? H. Baartman stelt deze vraag zeer indringend in zijn bijdrage: "Zijn problemen in de vorm van geweld of verwaarlozing te voorkomen?" Betreft het de veiligheid van het kind in de actuele situatie of in de toekomst? Hoe kun je risico taxeren, hoe kun je veiligheid taxeren? Aanleiding tot deze vraag was de dood van een meisje in Nederland in 2004, dat bij de jeugdzorg niet in goede handen was. Maar ook de stijgende wachtlijsten in Vlaanderen dwingen ons deze vraag naar veiligheidstaxatie te stellen. Ten onrechte niet ingrijpen en ten onrechte wel ingrijpen kan dramatische gevolgen hebben. Maar er is meer: "Veiligheidstaxatie helpt de professional en de organisatie om ook in het eigen belang op safe te spelen." (blz. 81) In deze bijdrage wordt gefocust op de vraag welke ideologische, organisatorische en individuele factoren een rol spelen bij oordeels- en besluitvorming over de veiligheid van kinderen (blz. 82). Baartman gaat in op het doel, de functie, de vorm en inhoud van veiligheidstaxatie. Een aanrader om je tot reflectie te brengen. Hier wringt er iets! Ook in Vlaanderen.

Vervolgens neemt N. Slot (cf. competentie-model) ons bij de hand om na te denken over het begrip 'beschermende factoren', dat in de hulpverlening weinig belangstelling kent. Het zijn onder meer die beschermende factoren – omstandigheden en persoonskenmerken – die maken dat sommige kinderen, ondanks zoveel negatieve druk en risico's, toch tot goed functionerende volwassenen uitgroeien. Maar een instrument om beschermende factoren zichtbaar en meetbaar te maken bestaat nog niet. En is er alleen maar sprake van beschermende factoren, als er ook risico is? Slot probeert de term te ijken en houdt een pleidooi voor de ontwikkeling van een index met bevorderende factoren. In bijlage wordt een interessante lijst met bevorderende factoren in vijf fasen van geboorte tot vroege volwassenheid toegevoegd, gegroepeerd als individuele factoren, gezinsfactoren, invloed van leeftijdgenoten, school- en buurtgelinkte factoren.

Het laatste diagnostiek-artikel titelt: "De double deficit hypothese van dyslexie en leestheorie". Deze hypothese stelt dat ter verklaring van dyslexie er stoornissen verondersteld worden in één of in beide van twee belangrijke leesgerelateerde cognitieve vaardigheden: het 'fonemisch inzicht' en 'de seriële benoemselheid'. In de bijdrage worden de resultaten gepresenteerd van een onderzoek naar de link tussen (slecht) lezen en het benoemen en de fonemische vaardigheid. Hieraan worden conclusies gekoppeld met betrekking tot het leesonderricht.

“Ten onrechte niet ingrijpen en ten onrechte wel ingrijpen kan dramatische gevolgen hebben.”

Interventie

In het eerste artikel in de reeks over 'interventie' vragen E. Knorth, e.a. zich af hoe de ontwikkeling van adolescenten vanaf 14-15 jaar verloopt na intensieve jeugdzorg (focus vanuit de residentiële zorg en vanuit de pleegzorg). Deze jongeren hebben zelf de perceptie dat ze vaak te kampen hebben met processen van stigmatisering en uitsluiting. Onderzoeken hoe het hen vergaat na de jeugdzorginterventie zijn schaars. In een internationaal onderzoek worden er drie typen van zorgverlaters onderscheiden: de veerkrachtigen (hebben profijt gehad aan hun jeugdzorgverblijf, ze voelen zich niet abnormaal, zijn zelfstandig en kunnen gehechtheidsrelaties ontwikkelen), de overlevers (zijn in de jeugdzorg vaak overgeplaatst geweest, zij zijn 'taai', met wisselende baantjes, maken goed gebruik van sociale netwerken) en de ploeteraars (hebben in hun gezin van oorsprong veel schade opgelopen, hebben veel wisselende opvoedingsmilieus gekend, hebben niemand aan wie ze gehecht zijn, ze kampen met intra- en interpersoonlijke problemen, hun bestaan is als een voortdurende worsteling). De finale conclusie (voor Nederland) is kort: over de ontwikkeling op lange termijn na de zorginterventie is er niets geweten. Dit zal in Vlaanderen wellicht niet anders zijn!

A. Huygen beschrijft vanuit een schoolse context de sociale vaardigheidstraining 'Omgaan met Sociale Grenzen'. Na een inhoudelijke beschrijving van de training wordt een onderzoek over de effectiviteit ervan opgezet. De training blijkt effectief te zijn. Toch kijkt de auteur ook kritisch naar het effectiviteitsonderzoek, door aan te geven dat uit andere studies blijkt dat vier factoren een rol spelen bij een effectiviteitsmeting: de cliëntfactoren (voor 40%), de relationele factoren tussen hulpverlener en cliënt (30%), de verwachting van en het vertrouwen in het programma (15%) en tenslotte ook de inhoudelijke factoren (voor slechts 15%) van het

hulpverleningsmodel of de methodiek zelf. Verder onderzoek naar effectiviteitsmeting moet volgen door die andere factoren ook meer in detail in de picture te plaatsen.

In een derde artikel wordt de 'ambulantisering' van de jeugdzorg onder de loep genomen vanuit de vraagstelling of in de justitiële setting de behandelmodule 'gezinsmaatschappelijk werk' (of mobiele gezinsondersteuning) aantoonbaar een bijdrage levert aan de ontwikkeling en re-integratie van de opgenomen jongeren. Ook in Vlaanderen is deze tendens van 'ambulantisering' krachtig zichtbaar in het recente uitbreidingsbeleid: getracht wordt uithuisplaatsing te vermijden. Maar de onderzoeksvraag is: wie heeft baat bij deze gezinsondersteunende niet-uithuisplaatsing, het disfunctionerende gezin en/of de jongere met ernstig probleemgedrag? In het Nederlandse onderzoek werd het functioneren van deze jongeren op de volgende vier domeinen onderzocht: autonomie en zelfsturing; zelfverzorging; omgang met leeftijdgenoten; school en toekomst. Er wordt wel een (bescheiden) progressie vastgesteld bij de jongeren op deze domeinen, maar een rechtstreekse, significante link in deze progressie met de module 'gezinsmaatschappelijk werk' is er niet. Op de vraag of de gezinsmaatschappelijk-werk-module een aantoonbare bijdrage levert aan de ontwikkeling van taakvaardig gedrag bij jongeren, is de conclusie dat dit niet is aangetoond (blz. 159). Hiermee wordt evenwel geen uitspraak gedaan over het nut van de module voor het bereiken van gezinsdoelen en op het vlak van preventie.

Hierna volgen nog twee artikels: over het 'Portage Programma' en over thuisbegeleiding. Het Portage Programma is een interventieprogramma dat op systematische wijze opvoeders van jonge kinderen (0-6 jaar) ondersteunt bij het verminderen dan wel oplossen van problemen in de opvoedingssituatie (blz. 163). Aan

de hand van een casus (een kind met taaislijmziekte) wordt dit programma, dat is opgenomen in de Nederlandse databank 'effectieve jeugdinterventies', toegelicht. Het artikel over 'Thuisbegeleiding' bepleit, vanuit programma's als het 'Portage programma', de eigen waarde van de gezinsgerichte benadering ten aanzien van de 'normale' en 'afwijkende' ontwikkelingsgerichte benadering van het kind.

Verbondenheid tussen diagnostiek en interventie

De eerste drie delen van dit boek bevatten voornamelijk concluderende artikels op basis van onderzoeksvragen. Het laatste deel heeft een meer filosofische inslag.

Om efficiëntie in het orthopedagogisch handelen te kunnen aantonen is het 'weten door te meten' nooit ver weg. De vraag in een eerste artikel 'Meten en vergeten' is of we in de afgelopen decennia meer kennis met betrekking tot diagnostiek en interventies hebben opgebouwd en hoe die kennis in de praktijk ingezet wordt (blz. 185). Vanuit een kritisch historisch overzicht over de orthopedagogische diagnostiek wordt uiteindelijk gesteld dat "als dat meten klaar is, begint de orthopedagoog pas echt." (blz. 189) Met interventies. Maar vaak knelt hier het schoentje. Mag ik hierbij de volgende idee uitlichten: "Veel van de tests die we gebruiken differentiëren fantastisch goed tussen mensen, maar helpen helemaal niet bij het kiezen van een interventie. En als de testconstructeur zich al eens waagt aan het geven van tips voor een interventie, dan ontbreekt doorgaans elk bewijs voor de effectiviteit van de interventie." (blz. 191)

Opvoeding en ontwikkeling zijn twee begrippen die elkaar niet afdekken, zo stelt het artikel 'Wens of werkelijkheid?' De reductie van de op-

voedingsvragen van de ouders tot diagnostiek en interventies ten aanzien van ontwikkelingsproblemen door de (ortho)pedagoog brengt deze ouders vaak weinig soelaas. Dit wordt in 'Noodzakelijk verlangen' geïllustreerd aan de hand van de opvoeding van een meisje met zeer ernstige verstandelijke en meervoudige beperkingen. Kan je hier niet de vraag opperen of inzet op ontwikkeling kan, en nodig is? Een boeiend wikkelen en wegen... waarbij slechts één interventievorm uitgebreid onderwerp was van wetenschappelijke effectstudies: het snoezelen.

Zo komen we nogmaals bij een artikel geïnspireerd op het 'competentiemodel' waarbij in een ontwikkelingspsychopathologisch kader 'pathologiesjablonen' ontwikkeld werden: "Dit zijn zoekschema's waarin de recente wetenschappelijke literatuur kan worden verwerkt." (blz. 219) Illustratief wordt het pathologiesjabloon bij angststoornissen ontwikkeld, met aandacht voor de bevorderende en belemmerende factoren in het kind en in de omgeving van het angstige kind. Zo'n sjabloon kan leiden tot behandeldoelstellingen.

Een voorlaatste artikel focust op de onderliggende visie die een orthopedagoog (vaak impliciet) heeft op ontwikkeling van kinderen. Ontwikkelt een kind met problemen zich anders: 'gewoon anders?' Een nog steeds open vraag aan het einde van dit boek, al hebben we genuanceerde insteken tot nadenken gekregen. Maar telkens weer strandt de vraag waarop de orthopedagoog focust als het over de 'gewoon-anders-ontwikkeling' gaat. Al wijst het transactioneel ontwikkelingsmodel richting interventies op de transacties tussen kind en omgeving, in het effectonderzoek wordt vastgesteld dat deze oriëntatie weinig onderzocht wordt: "De focus van onderzoek ligt meestal op veranderingen bij het kind, en minder bij veranderingen in zijn context." (blz. 235)

Tenslotte wordt door J. Rink in het laatste artikel de forensische jeugdsector onder de aandacht gebracht, waar vastgesteld wordt dat opgelegde gezinsprogramma's geen aantoonbare resultaten leveren op langere termijn. "Justitiële jeugdinrichtingen zien hun pupillen gedurende zes of zeven jaar na hun vertrekdatum in grote aantallen weer recidiveren." (blz. 239) Het artikel geeft inzichten die duidelijk afwijken van het 'gewone' hulpverlenend, interveniërend handelen in een problematische opvoedings-situatie. Gedrag wordt anders getaxeerd, de rol van de hulpverlener is anders, de moraliteit wordt anders ingebracht... Toch mag hulpverlening hier niet op 'stop' gezet worden. Juist hier is een aanpak nodig die veeleer gericht is op de toekomst dan op het (criminele) verleden. Toch moeten hier gestandaardiseerde (want niet-willekeurige) en objectief controleerbare maatregelen uitgevoerd worden (opgelegd door de jeugdrechter). "In de forensische sector wordt (on)gewenst gedrag verklaard vanuit een wederzijdse 'negativerende mix' tussen individu en omgeving." (blz. 245)... maar er is nog nauwelijks een begin gemaakt om deze mix zo te ana-

lyseren dat aan de individu-gebonden en aan de context-gebonden aanleidingen gewichten kunnen worden toegekend.

“ **Justitiële jeugdinrichtingen zien hun pupillen gedurende zes of zeven jaar na hun vertrekdatum in grote aantallen weer recidiveren.** ”

Bij wijze van besluit

Dit is een sterk theoretisch boek, maar wel vol interessante vraagstellingen, waarmee je op de hoogte blijft van (de orthopedagogische) onderzoeksdomeinen (in Nederland). Het is vooral een wetenschappelijk werk waar overheid en wetenschap mee aan de slag kunnen gaan... om verder te (laten) onderzoeken. Enkele van de artikelen hebben toch mijn aandacht getrokken: de artikelen over de invloed van neuropsychologie, over de bevorderende factoren in het competentiemodel, over de veiligheidstaxatie...

Handicap, rechten en cultuur

Op zaterdag 12 mei biedt de Open-GRIP-dag (GRIP staat voor Gelijke Rechten voor Iedere Persoon met een handicap) in het Lamot-centrum in Mechelen zowel diepgaande informatie als ontspannende cultuur. Om 14 uur start het inhoudelijke luik met een presentatie van "Mensenrechten en handicap", het schaduwrapport dat GRIP indient bij de Verenigde Naties. Daarna

buigt men zich over het cultureel model, met enkele korte lezingen en een panelgesprek. Ideeën als identiteit, ervaringsdeskundigheid en handicap-wereldbeeld worden plots concreet en praktijkgericht. Tussendoor komen ook de andere thematische werkgroepen van GRIP aan bod. Om 18 uur is er de theatervoorstelling "Dun Papier", een productie van Hand in 't Oog. Er wordt gespeeld met woorden en gebaren, dans en beweging, beeld en geluid.

Info: www.gripvzw.be, tel. 02 214 27 60.